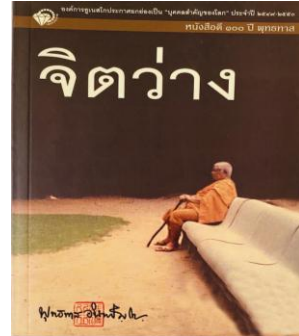

วิจารณ์หนังสือ : Book Reviews

เรื่อง จิตว่าง Chitwang

ผู้เขียน : พุทธทาสภิกขุ
Author : Buddhadasa Bhikkhu
ปีที่ตีพิมพ์ : 2549
สำนักพิมพ์ : เพชรประกาย

¹พระมหาวิรัตน์ จารุวิโส (ดูเหตุคำ) และ ²พระครูปริยัติพัฒน์บัณฑิต

¹Phramaha Wirat Cāruvaṃso (Dooharuekham) and

²Phrakru Pariyattiphattanabundit

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

¹dooharuekham@gmail.com

Received: December 27, 2024; **Revised:** January 4, 2025; **Accepted:** January 31, 2025

บทคัดย่อ

หนังสือ "จิตว่าง" โดยพุทธทาสภิกขุ รวบรวมหลักธรรมคำบรรยายที่เน้นเรื่องการค้าเงิน ชีวิตและการทำงานด้วย "จิตว่าง" ซึ่งหมายถึงจิตที่ว่างจากโลภะ โทสะ โมหะ และความยึดมั่นในตัวตน ถ่ายทอดด้วยสำนวนภาษาที่อ่านง่าย พร้อมข้อคิดที่นำไปปรับใช้ได้จริง เนื้อหาของหนังสือ อธิบายแนวคิด "จิตว่าง" ที่มาจากคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยยึดหลักพุทธพจน์ "นิพพานํ ปรมีสถูญฺ" (ความว่างอย่างยิ่งคือพระนิพพาน) เป็นแนวทางการนำเสนอ เพื่อชี้ให้เห็นว่าจิตว่างไม่ใช่การ

¹ นิสิต, หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

² รองศาสตราจารย์, ดร., สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ปราศจากความคิด แต่เป็นการว่างจากความยึดถือในตัวกูของกู แนวคิดดังกล่าวมีการปรับรูปแบบ และวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมกับยุคสมัย จนกลายเป็นแนวทางปฏิบัติพุทธศาสนาเถรวาทในบริบทของสังคมไทย หนังสือเล่มนี้จึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงความสุขจากการทำงานและการดำเนินชีวิตด้วยจิตที่ว่างและสมดุล

คำสำคัญ : จิตว่าง

Abstract

The book "Chitwang" by Buddhadasa Bhikkhu compiles teachings and discourses emphasizing living and working with an "Chitwang" (empty mind). This refers to a mind free from greed, anger, delusion, and attachment to the self. Presented in an accessible and engaging style, the book offers practical insights that can be applied to everyday life. Its content explains the concept of "empty mind," rooted in the teachings of the Buddha, based on the Buddhist principle: Nibbānaṃ Paramaṃ Suṭṭhānaṃ ("Ultimate emptiness is Nibbana"). The approach clarifies that an empty mind does not imply a lack of thought but rather a state of detachment from the ego and self-centeredness. This concept has been adapted in form and practice to suit the modern era, evolving into a reformative approach to Theravāda Buddhism within the context of Thai society. The book serves as a tool to help readers attain happiness in work and life through a balanced and empty mind.

Keywords : Chitwang

บทนำ

หนังสือเรื่อง“จิตว่าง” เป็นหนังสือที่เขียนโดยพุทธทาสภิกขุ (พระธรรมโกศาจารย์) มีการตีพิมพ์แล้วหลายครั้ง จัดพิมพ์โดยอรุณวิทยา ได้รวบรวมหลักธรรมคำบรรยายของท่านพุทธทาสในโอกาสต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นหนทางสู่ความสุข ถ่ายทอดด้วยสำนวนภาษาที่อ่านง่าย ให้ทั้งความเพลิดเพลิน และข้อคิดอันหลากหลาย ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะได้พบความสุขจากการทำงาน เป็นหนังสือ ที่ได้คัดเลือก ธรรมบรรยายบางส่วนจากหนังสือธรรมโฆษณของท่านพุทธทาส โดย เนื้อหาจะกล่าวถึงความสุขในการทำงานทุกชนิดด้วย “จิตว่าง”

จิตว่างในที่นี้ไม่ใช่จิตที่คิดนึกอะไร เหมือน คนไม่มีสติสัมปชัญญะ แต่หมายถึงจิตที่ว่างจากโลภะ โทสะ โมหะ ไม่มีความรู้สึกที่เห็นแก่ตัว และจดจ่อกับการทำงาน จิตที่ว่างจากสิ่งต่างๆ นี้จะทำให้สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ เต็มความสามารถ เพราะการทำงานคือหน้าที่ของมนุษย์

ท่านพุทธทาสได้จับหลักพุทธพจน์ที่ว่า “นิพพานํ ปรมํ สุขญญํ แปลว่า ความว่างอย่างยิ่ง คือ พระนิพพาน มาเป็นหลักในการนำเสนอเรื่องจิตว่างของท่าน และคำว่าจิตว่างนี้ ท่านกล่าวว่า ไม่ได้คิดประดิษฐ์ หรือยืมคำของใคร ๆ มาใช้ แต่นำมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้าเอง และที่ใช้คำนี้ ก็เพื่อการมุ่งดึงความสนใจของผู้ฟังให้เข้าสู่ประเด็นได้โดยเร็ว คือ การย้อนกลับไปสู่ภาวะแห่งความเป็นจิตว่างโดยตรง ดังนั้น คำว่า สุขญญตา หรือจิตว่างนี้ ไม่ได้แปลว่า จิตที่ไม่คิดนึกอะไรเลย แต่ความว่างสำหรับจิตว่าง คือจิตที่ว่างจากความยึดถือว่าเป็นตัวกูของกู และคำว่า จิตว่าง ที่แปลมาจากคำว่า สุขญญตา เพราะเป็นจิตที่ประกอบด้วยสุขญญตา คือความว่าง

ท่านพุทธทาสได้อธิบายคำว่า สุขญญตา หรือจิตว่างไว้ทุกแห่งทุกมุม พร้อมทั้งยืนยันว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทุกเรื่องจะต้องเป็นสุขญญปฏิสังขยุตตา คือธรรมอันเนื่องอยู่ด้วยเรื่องสุขญญตาทั้งสิ้น หรือพุทธธรรมในทุกเรื่องเป็นไปเพื่อสุขญญตา คือให้ละวางจากคลายจากสิ่งที่ยึดมั่น ถือมั่นอันเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง แนวคิดจิตว่างวางอยู่บนฐานความเชื่อว่าด้วยจิตประภัสสรที่เชื่อมโยงไปสู่ความคิดที่ว่า คนทุกคนมีศักยภาพในการเข้าถึงพระนิพพานในชาติชาติเดียวนี้ ทั้งได้ขมิลงพระนิพพานอยู่เป็นปกติวิสัย หากแต่ไม่รู้ตัว แม้จิตว่างจะไม่สามารถชี้แสดงถึงศักยภาพนี้ให้เป็นที่ยอมรับกัน หากแต่แนวปฏิบัติที่เสนอให้พลิกผันการทำงานเป็นการปฏิบัติธรรมในคราวเดียวกันนั้น ถือเป็นการสนองตอบพระพุทธประสงค์เป็นที่สุดที่ต้องการให้พุทธธรรมยังประโยชน์เกื้อหนุนต่อพหุชนเป็นคุณูปการที่ชัดเจนของแนวคิดจิตว่าง

ในการนำเสนอแนวคิดเรื่องจิตว่างของท่านพุทธทาสมีสมมติฐาน 3 ประการ คือ (1) แก่นแท้ หรือหัวใจของหลักพุทธธรรม สรุปลงที่พระพุทธพจน์ว่า “สพเพ ธมมา นาลอภินิเวสยา : ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” (2) ธรรมชาติแท้ดั้งเดิมของจิต คือ ความเป็นประภัสสร ได้แก่ ความสะอาด ความสว่าง และสงบ (3) เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือพระนิพพานนั้น ต้องอธิบายว่าสามารถเข้าถึงได้ที่นี่-เดี๋ยวนี้ ทั้งนี้ สืบเนื่องจากความเข้าใจเรื่องจิตประภัสสรว่าเป็นศักยภาพของทุกคน พระนิพพานจึงมิใช่สิ่งที่อยู่เกินเอื้อม

จิตสงบกับจิตว่างแตกต่างกันจริง แต่ก็ยังมีผู้ที่เข้าใจผิดอยู่มาก ว่าจิตสงบกับจิตว่างนั้นเหมือนกันขอให้พิจารณาดูว่า จิตของท่านเคยสงบหรือว่างบ้างหรือยัง ถ้ายังขอให้ท่านฝึกสมาธิเพื่อให้จิตสงบ และเจริญวิปัสสนาคือการนำพระธรรมคำสอนของพระผู้มี พระภาคเจ้า มาพิจารณา ไตร่ตรอง ให้เกิดปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง เพื่อนำมาชำระกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้หมดจากจิตของท่าน และท่านจะรู้ด้วยตัวของท่านเองว่า จิตของท่านว่างจากกิเลส คือความโลภ

ความโกรธ ความหลง ในที่สุดท่านก็จะเห็นจิตสงบและจิตว่าง พ้นจากความทุกข์ มีแต่ความสบายตลอดไป

โครงสร้างและเนื้อหา

หนังสือเรื่องจิตว่าง เป็นการรวบรวมหลักธรรมคำบรรยายของท่านพุทธทาสในโอกาสต่างๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นหนทางสู่ความสุข ถ่ายทอดด้วยสำนวนภาษาที่อ่านง่าย ให้ทั้งความเพลิดเพลินและข้อคิดอันหลากหลาย ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะได้พบความสุขจากการทำงาน เป็นหนังสือที่ได้คัดเลือกธรรมบรรยายบางส่วนจากหนังสือธรรมโฆษณ์ ของท่านพุทธทาส โดยเนื้อหาจะกล่าวถึงความสุขในการทำงานทุกชนิดด้วย “จิตว่าง” จิตว่างในที่นี้ไม่ใช่จิตที่คิดนึกอะไร เหมือนคนไม่มีสติสัมปชัญญะ แต่หมายถึงจิตที่ว่างจากโลภะ โทสะ โมหะ ไม่มีความรู้สึกที่เห็นแก่ตัว และจดจ่อ กับการทำงาน จิตที่ว่างจากสิ่งต่างๆ นี้จะทำให้สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่เต็มความสามารถ เพราะการทำงานคือหน้าที่ของมนุษย์

หนังสือเรื่องจิตว่าง มีโครงสร้างและลำดับเนื้อหา ดังนี้

1. การทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง
2. ทำไมจึงใช้คำว่าจิตว่าง
3. ปัญหาเกี่ยวกับการทำงานด้วยจิตว่าง
4. ปัญหาเกี่ยวกับการทำงานด้วยจิตว่าง (ต่อ)
5. แต่งงานกับสุญญตา
6. ทำงานด้วยจิตว่าง
7. การเป็นอยู่ด้วยจิตว่างจะสำเร็จประโยชน์ได้โดยวิธีใด (ต่อ)
8. ความว่างจากกิเลส

ในการยกประเด็นเรื่องความว่างในการแสดงธรรมเนื่องในวาระสำคัญ ดังนี้

วันมาฆบูชา ว่า การเห็นสุญญตาคือคุณธรรมของพระอรหันต์ การหลุดพ้นเพราะความไม่ยึดมั่นถือมั่นคือความเป็นพระอรหันต์ หรือการเข้าถึงธรรมะของพระอรหันต์คือการมีจิตว่าง คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูของกูวันอาสาฬหบูชา ว่า การแสดงธรรมจักรคือการใช้ธรรมจักรตัดความยึดมั่นถือมั่น การดับทุกข์ คือการดับตัวกูของกูเสีย หรือธรรมะอันเป็นอุบาย ดับทุกข์ก็คือสุญญตา คือความเห็นที่เห็นโลกเป็นของว่างนั้นเองวันวิสาขบูชา ว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าคือการตรัสรู้ว่ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น และเน้นว่าหัวใจของพระพุทธศาสนา คือความไม่ยึดมั่นถือมั่น

ในการแสดงธรรมอื่นๆ ก็มุ่งเน้นเรื่องการละความยึดถือ เพื่อการมีจิตว่างทั้งสิ้น เช่น

ฆราวาสธรรม คือสัญญาตามฆราวาส โดยชี้ให้เห็นว่า ชีวิตของความเป็นฆราวาสนั้นมากและเต็มไปด้วยปัญหานั้นการจึงจำเป็นต้องมีจิตว่าง คือการมีจิตที่เต็มอยู่ด้วยสติปัญญา จึงจะแก้ปัญหาชีวิตได้ ดังนั้น การทราบถึงสมมติฐานต่างๆ ของท่านพุทธทาส จะทำให้เข้าใจการอ่านและการเข้าใจพระไตรปิฎกที่สะท้อนแนวคิดเรื่องจิตว่างของท่านได้ง่ายและชัดเจนขึ้น และหากทุกฝ่ายยอมรับว่าการดับทุกข์ คือหัวใจของพระพุทธศาสนา ก็อาจใช้สิ่งนี้เป็นเกณฑ์ในการประเมินแนวคิดเรื่องจิตว่างของท่านพุทธทาส

แนวคิดเรื่องจิตว่าง จึงมีประเด็นให้ตรวจสอบวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องด้วยจิตประภัสสร ว่า เป็นศักยภาพในการบรรลุธรรมจริงหรือ จิตที่มีสมาธิอยู่ด้วยการทำงานจะสามารถเข้าถึงปัญญาวิมุตติคือหยั่งรู้ริยสัจในคราวเดียวกันได้หรือ และจิตว่างมีบทบาทในการหลบลปฏิรูปพระพุทธศาสนาอย่างไร

ทศนะวิจารณ์หนังสือ

ผู้วิจารณ์ได้ยกเอาเฉพาะประเด็นที่เห็นว่าสำคัญและน่าศึกษามาวิจารณ์ ซึ่งทั้งนี้อาจจะยังไม่ครบถ้วนทุกประเด็น แต่ก็เชื่อว่าจะจะเป็นประโยชน์ไม่มากนักน้อย ดังนี้

พุทธทาสภิกขุได้กล่าวว่า คำว่า “สัญญาตา” เป็นธรรมะที่อยู่ในฐานะสูงสุดในพระพุทธศาสนา มีปรากฏในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต และในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ส่วนท่านพุทธทาส ได้กล่าวถึงเรื่องธรรมะอันเกี่ยวเนื่องด้วยสัญญาตา หรือตัวสัญญาตา (สัญญาตปปฏิสังยุตตา) ว่า “ธรรมะเรื่องใหม่ๆ ขึ้นหลังๆ ที่มีขึ้นมาคืออย่างไร คือสุดตันตะทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งพวกกวีปราชญ์ทำขึ้นเป็นคำร้อยกรองในลักษณะกาพย์ วิจิตรไพเราะด้วยตัวอักษร ตัวพยัญชนะอยู่นอกแถว ไม่เนื่องด้วยสัญญาตา ขอให้คำว้นนอกแถวของสัญญาตาไม่เนื่องเฉพาะด้วยสัญญาตาแล้ว ก็เป็นสาวกภาสิตา เป็นภาสิตของสาวกชั้นหลังๆ นี่คือของใหม่ ธรรมะใหม่และต่ำ และไม่ใช่อตถาคตภาสิต ถ้าเป็นอตถาคตภาสิตต้องด้วยสัญญาตา” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1976 : 304)

ท่านพุทธทาสได้บรรยายว่า การบวชคือการพักผ่อนทางวิญญาณ การที่จะพักผ่อนทางวิญญาณได้นั้น จิตจะต้องมีความว่างจากตัวกูของกู เมื่อใดมีความว่างจากตัวกู เมื่อจิตจะมีสติปัญญาอย่างเต็มที่ได้อย่างการเป็นอยู่และการทำงานด้วยจิตว่างของพระพุทธเจ้าและนักวิทยาศาสตร์ของโลก ที่เรียกว่า “สัญญาตาวินิหารธรรม” คือ การเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ที่มองเห็นทุกสิ่งนั้นว่างจากความหมายแห่งตัวตน ดังพระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอานนท์เรื่องการอยู่ด้วยสัญญาตาวินิหารธรรม” การศึกษาแนวทศนะเรื่องจิตว่าง เพื่อหาบทนิยาม ได้พบว่า ท่านพุทธทาสได้ให้นิยามพร้อมอรรถาธิบาย เป็นเบื้องต้นของจิตว่าง ปรากฏในปาฐกถาธรรมเรื่องหมวดธรรมที่จะพึงใช้ในการทำงานด้วยจิตว่างว่า “ความหมายของคำว่า จิตว่าง ในที่นี้ หมายถึงว่าจากกิเลส, ว่างจากความรู้สึก

ว่า ตัวเรา หรือ ตัวกู...เมื่อจิตว่างจากความรู้สึกที่เป็น concept ว่า “ตัวเรา” สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวเรา” ซึ่งเป็นมายานั้น ก็ไม่มี ก็เหลืออยู่แต่จิตนั้น ต่อเมื่อใดได้มีอะไรมากระทบ เกิดความรู้สึกไปในทางกิเลสตัณหาอุปาทานเป็นตัวเราเป็นของเรา เป็นเรื่องได้เป็นเรื่องเสีย, เป็นเรื่องรัก โกรธเกลียด กลัว อะไรทำนองนี้แล้ว จึงจะเรียกว่า จิตประกอบอยู่ด้วยอุปาทานที่เรียกว่าตัวเรา อย่างนี้เรียกว่าจิตไม่ว่าง เพราะจิตมีตัวเรา”(Buddhadhasa Bhikkhu, 1995 : 112)

ประเด็นปัญหาการตีความเรื่องจิตว่าง ยังมีคนส่วนมากเข้าใจกันเป็น 2 พวก คือ

1. พวกที่เข้าใจว่า จิตของคนเรารุ่นอยู่เสมอ เพราะจะต้องนึกถึงเรื่องราวต่างๆ ตลอดเวลาจึงจะทราบแล้วจะหาจิตว่างได้อย่างไร ?

2. พวกที่เข้าใจว่า ธรรมชาติของจิตนั้นว่างเป็นปกติอยู่แล้ว หากแต่ความวุ่นเฟิงเกิดขึ้นมาแทรกแซงบางครั้งเท่านั้น ก็ขึ้นอยู่กับบุคคลนั้นกระทำผิดพลาดในเรื่องนี้อย่างไร?

การใช้คำว่า “จิตว่าง” ไม่มีมาในพระไตรปิฎก เป็นคำที่ท่านพุทธทาสบัญญัติขึ้นมาใช้เพื่อแทนคำว่าสุญญตาอย่างเป็นระบบ ทั้งในส่วนทฤษฎี วิธีการสอน และนำไปประยุกต์ใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน เมื่อนำเสนอต่อสาธารณชนแล้ว ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง ทั้งในแง่ของการยอมรับและการคัดค้าน อย่างไรก็ตาม ในการนำเสนอแนวทัศนะเรื่องจิตว่างอย่างเป็นระบบเป็นขั้นตอน ท่านพุทธทาสจะเกริ่นนำด้วยการกล่าวถึงโลกกับธรรมชาติของสิ่งทั้งปวงหนึ่ง จิตและการปรุงแต่งตามกระแสปัจจัยสมุปาทหนึ่ง

วิธีในการตัดตอนกระแสปัจจัยสมุปาทอันเป็นที่มาของจิตว่างในเชิงทฤษฎีหนึ่งและในเชิงประยุกต์ปฏิบัติ ดังนี้

1. จิต: ธรรมชาติดั้งเดิมและการปรุงแต่ง ท่านพุทธทาสได้อ้างถึงพระพุทธานุญาตเพื่อยืนยันว่าแท้จริงจิตของคนเรานั้นเป็นธรรมชาติประภัสสร ในความหมายว่าเปี่ยมไปด้วยสติปัญญา อันเป็นธรรมชาติดั้งเดิมเป็นสติปัญญาที่จะให้เข้าถึงความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง รวมทั้งที่สำคัญที่สุดคือทุกข์และวิธีการดับทุกข์ แต่ที่คนเราทุกชั้น ก็ด้วยตัวจิตนั้นมักหลงไปกับการปรุงแต่ง ขณะเมื่อได้ปะทะกับโลกผ่านผัสสะจิตมักปรุงแต่งต่อเป็นเวทนา แล้วติดด้วยเวทนานั้น จนกลายเป็นต้นหาความอยากขึ้น ซึ่งนำไปสู่อุปาทานการยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวตน-ของตนขึ้น ต้นหาอุปาทานจึงเป็นสิ่งที่มาห่อหุ้มให้จิตนั้นหมองเศร้าไม่ประภัสสรดังธรรมชาติดั้งเดิม จากพระพุทธานุญาต “ปภัสรมิทํ ภิกขเว จิตตํ อาคนฺตฺเกหิ อูปกิเลสํหิ อูปกิลิฏฺฐํ” ท่านพุทธทาสตีความว่า จิตของคนเรามีความเป็นประภัสสรเป็นพื้นฐาน แต่เพราะมีกิเลสเข้าครอบงำ จึงทำให้เศร้าหมองเป็นทุกข์ ท่านขยายความต่อว่า ความเป็นประภัสสรของจิตคือสติปัญญาเดิมเดิมแท้ที่เป็นคุณสมบัติของจิตเมื่อว่างจากตัวกู” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1995: 95) จึงถือได้ว่า “จิตประภัสสรนี้ก็เป็จิตว่างชนิดหนึ่งตามธรรมชาติ, เป็นรากฐานของความว่าง ซึ่งถ้าเรารักษาความเป็นประภัสสรไว้ได้ ก็ไม่มีความทุกข์

เหมือนกัน” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1982 : 874) จิตประภัสสรเป็นจิตที่ว่างจากตัวกูของกู จึงเป็นสติปัญญาที่มีความครบถ้วนสมบูรณ์พร้อมในตัว เป็นศักยภาพที่อยู่ตัวคงที่ไม่อาจเพิ่มพูนให้มากขึ้นหรือลดทอนให้น้อยลงได้ เว้นแต่จะถูกห่อหุ้มบดบังให้หมองเศร้าด้วยกิเลสตัณหาตั้งที่กล่าวมาแล้ว และหากจะมีความพยายามฝึกฝนให้ “จิต” ภูมิสมรรถนะยิ่งขึ้น ก็เป็นเพียงการเร่งสำรอกสิ่งที่ห่อหุ้มบดบังจิตนั้นออกให้มากหรือหมดสิ้นไป ให้จิตฉายความประภัสสรได้ง่ายขึ้นหรือเร็วขึ้นนั่นเองจิตที่ว่างจากตัวกูสมบูรณ์อยู่ด้วยสติปัญญาเดิมแท้ของจิต, ปัญญาใหม่ ๆ นั้นจะอบรมกันเท่าไรก็ไม่ทำอะไรมากกว่านั้นได้, จะทำได้ก็เพียงแต่ช่วยให้เราทำลายกิเลสได้เร็วเข้า ถ้าเราศึกษาพระไตรปิฎก เรียนศีลสมาธิ ปัญญา ปฏิบัติอย่างมากมายก็ช่วยให้เร็วเข้า ในการที่จะขจัดกิเลสออกไป เพื่อได้จิตเดิมแท้ประภัสสรถาวรมาโดยเร็ว : เพราะว่าการทำลายสิ่งทั้งปวง ว่าเป็นความว่าง จิตว่างจึงเป็นรากฐานของการหยั่งเห็นความว่างนั่นเอง (Buddhadhasa Bhikkhu, 1982 : 101)

ในการอ้างอิงเรื่องจิตประภัสสรนี้ ท่านพุทธทาสได้แฝงนัยสำคัญไว้ 2 ประการ คือ คนเราทุกคนมีศักยภาพจะเข้าถึงพระนิพพาน (แบบนิปริยาย) ได้ทุกขณะในชาติชาติเดียวนี้ หากเพียงแต่ปัจจัยถึงพร้อมหากเพียงแต่ไม่รู้ตัว และเป็นพระนิพพานแบบปริยาย หรือโดยอ้อม ซึ่งเป็นพระนิพพานชนิดชั่วคราวทำนองเดียวกับตถาคตทั้งคณิพพานหรือวิกขัมภณนิพพาน คืออาจจะหวนคืนกลับไปสู่สภาวะเป็นทุกข์ได้อีก

2. จิตกับการปรุงแต่ง ในเมื่อธรรมชาติแท้ของจิตเป็นความประภัสสรแล้ว ความทุกข์จะเกิดขึ้นได้อย่างไร ท่านพุทธทาสอธิบายว่า ที่คนเราเกิดเป็นทุกข์ก็เพราะว่า ขณะเมื่ออุปกิเลสมาเยี่ยมเยือนนั้นตัวจิต หลงไปจับไปปรุงแต่งต่อจากผัสสะให้เป็นเวทนาขึ้นแล้วติดอยู่ด้วยเวทนานั้นๆ กลายเป็นความอยากหรือตัวตัณหา ซึ่งจะปรุงแต่งต่อไปอีกเป็นอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน-ของตน ต่อเป็นภพ-ชาติ-ขารมณะ เป็นทุกข์ในที่สุด ตามขบวนการของปฏิจจสมุปบาท ทุกสิ่งทุกอย่างที่มาของความทุกข์นั้น จึงเนื่องมาแต่การปรุงแต่งของจิตเท่านั้น เป็นการบำรุงบำเรอแก่จิตที่หลงระเห็จไปตามอวิชชาจนบดบังสติปัญญาที่เป็นธรรมชาติเดิมอย่างเป็นประจวบคบบังสติปัญญาที่เป็นธรรมชาติเดิมอย่างเป็นประภัสสร ตรงนี้ท่านจึงได้ติงว่าอย่าได้หลงประเด็นไป สิ่งที่ต้องจัดการนั้นไม่ใช่ตัวจิต หากแต่เป็นเจตสิกต่างหาก ตัวจริงแท้ๆ นั้นเราอบรมมันไม่ได้ เพราะมันมีอะไรของมันครบบริบูรณ์เป็นประภัสสร ส่วนที่เราอบรมต่อผู้ฝึกฝนนั้น มันคือส่วนเปลือกผิวนอกคือพวกเจตสิก เพราะฉะนั้นเราควรแก้ไขส่วนที่เป็นเจตสิกให้สูญไป, ให้ปรากฏอยู่แต่เจตสิกฝ่ายที่เป็นกุศล...ถ้าไม่มีความยึดมั่น ก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นอกุศลเจตสิกมาบังจิตประภัสสรให้เป็นจิตที่เศร้าหมอง (Buddhadhasa Bhikkhu, 1976 : 98)

3. จิตว่างในเชิงทฤษฎี ในการนำเสนอแนวคิดเรื่อง “จิตว่าง” เมื่อท่านพุทธทาสได้ปูพื้นฐานจากการอธิบายเรื่องสิ่งทั้งปวง (รวมทั้งจิต) มีธรรมชาติเป็นความว่าง สืบต่อด้วยธรรมชาติของจิต

นอกจากจะว่างแล้ว ยังมีธรรมชาติที่ดั้งเดิมเป็นประภัสสร กล่าวคือมีสติและปัญญาที่รู้เท่าทันความจริงที่ว่า สิ่งทั้งปวงโดยพื้นฐานมีธรรมชาติเป็นความว่าง ท่านพุทธทาสได้วิเคราะห์แยกแยะให้เห็นว่า แท้จริงในตัวของความอยากนั้นมันมี “ตัวผู้อยาก” อยู่และเพราะมี “ตัวผู้อยาก” ความอยากหรือตัณหาจึงมีขึ้น ถ้าตัด “ตัวผู้อยาก” ทิ้งไปได้ ความอยากก็ไร้ความหมายทันที เพียงเท่านี้ก็จะเข้าสู่ภาวะการเป็นอยู่ด้วยความว่างคือจิตว่างการสร้างจิตว่างในทัศนะท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือการตัดตอนกระแสปฏิบัติจนสมบูรณ์ไม่ให้มีการอาศัยการเกิดเกิดขึ้น ซึ่งกระทำได้ “ตรงที่ไม่ให้ผัสสะปรุงเวทนา หรือถ้าพลาดตรงนั้นก็ให้มาทำตรงที่ไม่ให้เวทนาปรุงเป็นตัณหา” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1976 : 46) เมื่อไม่ให้มีเวทณาก็ไม่อาจมีตัณหาได้เมื่อไม่มีตัณหาไม่มีอุปาทาน ในทางกลับกันหากไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตน-ของตน หรือคือ “จิตว่าง” ตามที่ท่านพุทธทาสเรียกขานตัณหาก็ไร้ความหมาย เพราะไม่มีตัวผู้อยากเสียแล้ว ก็ไม่อาจปรุงแต่งต่อเป็นอะไรได้อีกต่อไป แม้แต่ความทุกข์

ท่านพุทธทาสภิกขุได้นำเสนอจิตว่างในเชิงทฤษฎี เป็นกระบวนการปฏิบัติจิตว่าง ดังนี้

1. จิตว่างกับการปฏิบัติทั้งหมดของพุทธทาส ท่านพุทธทาสนำเสนอว่า หลักพุทธธรรมซึ่งครอบคลุมทั้งปริยัติ, ปฏิบัติและปฏิเวธนั้น สรุปลงได้ด้วยพระพุทธานุญาตเพียงข้อเดียวคือ “สัพเพ ธมมานาลิ อภินิเวสย” แปลว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” ซึ่งท่านถอดรูปออกมาเป็นหลักแห่งการปฏิบัติอย่างสั้น ๆ ว่า (ให้มีความรู้สึกอยู่ด้วยว่า) “ไม่มีอะไรที่น่าเอา ที่น่าเป็น” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1996 : 79) ท่านอ้างถึงที่มาของการกล่าวว่าพระพุทธานุญาตที่ว่านี้รวมใจความทั้งหมดทั้งสิ้นของพุทธธรรมเข้าถึงใจความหลักปฏิบัติชนิดรวบรัดที่สุดของพุทธศาสนา พุทธทาสเข้าใจว่า ข้อความในพระไตรปิฎก ตรงนี้สามารถสรุปใจความสำคัญได้ว่าการทำจิตให้ว่างคือใจความทั้งหมดของพุทธศาสนา

2. จิตว่างเป็นเรื่องที่อยู่ในวิสัยปฏิบัติแม้สำหรับปุถุชน ท่านพุทธทาสกล่าวยืนยันว่า พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสถึงธรรมะที่ใช้สำหรับดับทุกข์ได้เด็ดขาดนั้น ไม่เคยเจาะจงตรัสให้พระสาวกฟังเท่านั้น แม้เป็นฆราวาสผู้ครองเรือนหากถามถึงก็ทรงเทศนาโปรดด้วยธรรมะข้อเดียวกันทั้งสิ้น

ท่านพุทธทาสได้อ้างเหตุการณ์ในสังยุตตนิกาย เรื่องที่มีฆราวาส-คหบดีกลุ่มหนึ่งได้ไปทูลขอธรรมะที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกที่ครองเรือนโดยเฉพาะ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบด้วยสุญญตาสูตรแต่เหล่าฆราวาสก็ว่ายากเกินไป ก็ทรงลดลงมาให้เพียงเรื่องโสตาปัตตยังคะตรงนี้ ท่านพุทธทาสมองว่าพระพุทธเจ้า “ตม” พวกฆราวาสเข้าใจแล้ว เพราะก็ยังเป็นเรื่องสอนให้มองเห็นความไม่น่ายึดมั่นถือมั่นตามหลักสุญญตาอยู่นั่นเอง เป็นเรื่องที่อาตมาเคยเล่าให้ฟังหลายครั้งหลายหนในที่อื่นว่ามีฆราวาส คหบดีพวกหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและทูลขอเรื่องที่จะได้รับธรรมะที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนาน แก่พวกฆราวาสที่ครองเรือน แอ้ออยู่ด้วย บุตร

ภรรยา ลูกไล่กระและจันทน์ของหอม พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสูตรนี้ คือสูตรเรื่องสุญญตา เมื่อว่ามันยากไปก็ทรงลดลงมาเพียงเรื่องโสตาปัตตยังคะ คือข้อมูลข้อปฏิบัติเพื่อความเป็นพระโสดาบัน กล่าวคือให้เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ให้จริงแล้วก็มีศีลชนิดที่เป็นอริยกันศีลคือเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้จริงแต่แล้วกลับกลายเป็นว่าถูกพระพุทธเจ้าล้อเข้าบ่วง เข้ากับของพระองค์ได้สนิท พุทธอย่างโหวตหายาๆ ของพวกเราก็คือว่า พระพุทธเจ้าท่านถามคนพวกนี้ได้สนิท คือว่าเขาไม่เอาเรื่องสุญญตาให้คนเหล่านี้ไป ให้เขาไปทำอะไรที่จะเข้าให้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริง และมีศีลที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้ มันก็มีแต่เรื่องนี้ คือมองเห็นความไม่น่ายึดมั่นถือมั่นไปเรื่อยๆ (Buddhadhasa Bhikkhu, 1992 : 112)

ที่คนส่วนตัวของท่านพุทธทาสเอง ท่านเห็นว่า เรื่องสุญญตาธรรมหรือธรรมะสูงสุดชนิดใช้ดับทุกข์ได้เด็ดขาดนั้น เป็นธรรมะที่จำเป็นสำหรับฆราวาสอย่างยิ่งทั้งนี้เพราะฆราวาสนั้นเปรียบเหมือนผู้ที่อยู่กลางกองเพลิงแห่งทุกข์จึงทุกข์กว่าใครทั้งหมดแนวคิดเรื่องจิตว่างจึงมุ่งเน้นไปที่ “วิธีปฏิบัติอย่างไรจึงจะสำเร็จประโยชน์แก่คนทั่วๆ ไปทุกคน แม้ที่มีการศึกษาน้อย แม้ที่ไม่ได้เล่าเรียนปริยัติโดยตรง” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1992 : 112) นอกจากนี้ ท่านพุทธทาสยังได้ชี้ให้เห็นว่า แท้จริงการปฏิบัติสู่จิตว่าง ก็ไม่ต่างจากการปฏิบัติอย่างวิปัสสนากรรมฐาน โดยเฉพาะตรงที่สุดแล้วก็ต้องลงเอยด้วยการเข้าถึงปัญญาวิมุตติอย่างเดียวกัน คือการใช้ปัญญาเข้าให้ถึงสุญญตา คือความว่าง ซึ่งท่านอ้างว่าเป็นอย่างเดียวกันกับการเป็นอยู่ด้วยความรู้สึกที่ไม่มีอะไรที่น่าเป็น ที่น่าเอาอย่างของแนวคิดจิตว่าง ท่านกล่าวว่า เมื่อผ่านอาการว่างจากรู้สึกยึดมั่นว่าตัวตนว่าของตนแล้ว จิตจะเข้าถึงความว่าง เพราะได้มองเห็นสิ่งทั้งปวงตามลักษณะที่ถูกต้องของมันว่า “ไม่มีส่วนไหนที่มีความหมายของคำว่าตัวตนหรือของตนเลย”(Buddhadhasa Bhikkhu, 1992 : 110) (โลกและสิ่งที่ปวงนั้นมีธรรมชาติเป็นความว่าง) จิตจะมีใช่เพียง “เข้าไปรู้ต่อความกว้าง” แต่จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับความว่าง ซึ่งเป็นธรรมชาติแท้ของจิตอยู่แล้วนั่นเอง เรื่องของสุญญตาธรรมจึงสามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกฆราวาสได้ด้วย พระนิพพานก็เช่นเดียวกัน หากขยายความออกได้ชัดๆ ว่า คือการว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ การว่างนั้นหากว่าเด็ดขาด ก็คือนิพพานเต็มขั้นไม่มีข้อสงสัย หากว่างอยู่บ้างคือ ว่างมากกว่าน้อย ว่างได้เป็นบางเวลาบางโอกาส

ท่านพุทธทาสเห็นว่า นั่นก็เป็นการได้อยู่ในขอบวงของนิพพาน เช่นกัน กล่าวคือ เป็นนิพพานในระดับหนึ่ง ในทางปฏิบัติหากจะเทียบเคียงกับพระบาลี ก็สามารถอธิบายให้สอดคล้องได้ว่า ถ้าเห็นเนกขัมมธาตุ คือรู้เท่าทันอารมณ์ ไม่ให้อารมณ์รัก-เกลียดครอบงำก็สามารถออกจากกาม-กามารมณ์ได้ เช่นเดียวกับเห็นรูปธาตุ ไม่หลงติดสุขในรูปมาน ก็โน้มนำไปสู่การอยู่เหนือรูป และสุดท้าย การไม่ยึดติดกับสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งทั่วๆ ไป อันได้แก่ สังขตธรรมทั้งฝ่ายกุศลธรรมและอกุศลธรรม เมื่อนั้นก็จะเข้าถึงนิโรธธาตุธาตุอันเป็นเหตุให้ออกจากสังขต “เป็นนิพพานธาตุ คือเป็น

ที่ดับสิ้นแห่งตัวกูและของกู” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1992 : 126) ท่านพุทธทาสชี้ว่า นิพพานหรือความว่างตามความเชื่อความเข้าใจของท่าน เป็นสิ่งที่มีให้เราดูได้ สัมผัสได้ แม้เป็นปุถุชนอยู่อย่างนี้ และเพราะความว่างนั้น มันมีทั้งแบบที่กลับไปกลับมากับความไม่ว่าง อย่างตึงตังคิณฺหิตหรืออย่างวิกขัมภณวิมุตติ จะมีก็แต่ส่วนสมุจเฉทวิมุตติเท่านั้นที่เมื่อบรรลุแล้ว “หมายถึงว่าได้ทำลายโลภะ โทสะ โมหะ ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนได้เด็ดขาด” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1992 : 112) ไม่มีการหวนกลับสู่ความวุ่นอีกต่อไป เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านพุทธทาสจึงแนะนำให้ปุถุชนชิมความว่างไปเรื่อย ๆ โดยการทำอานาปานสติเป็นต้น ที่สุดจะเห็นโทษของการยึดมั่นถือมั่น และเมื่อนั้นจะเข้าใจความว่างและพอใจในความว่างนั้น จิตก็จะว่างขึ้นมาได้ทันที และเมื่อว่างจากกิเลสทั้งปวงที่เป็นเหตุแห่งทุกข์ ก็ว่างจากทุกข์ทั้งปวงโดยปริยาย

3. จิตว่างกับการประยุกต์ใช้ในการทำงานประจำวัน ในการแจ้งให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องจิตว่างเป็นแนวคิดที่ประยุกต์ใช้กับการทำงานในชีวิตประจำวันแม้เป็นปุถุชนได้จริง ท่านแสดงความเห็นพ้องเป็นเบื้องต้นว่าชีวิตอยู่ด้วยการทำงาน และคนเรานั้นมีปัญหาสำคัญก็เรื่องการทำงาน และเพราะคนเราไม่รู้วิธีการทำงานที่ถูกที่ควร เลยต้องตกอยู่ในภาวะบีบคั้นเป็นคั้นเป็นทุกข์ด้วยงานนั้น ท่านชี้แนะทางแก้ว่า เริ่มด้วยการมองให้รู้ว่า งานเป็นทุกข์ได้อย่างไร จะไม่เป็นทุกข์ต้องมองงานอย่างไร จึงจะไม่เป็นทุกข์ด้วยงานนั้น ซึ่งท่านได้แจกแจงวิธีการสรุปเสร็จเป็นบทกลอน ท่านเองเป็นเคล็ดวิธีปฏิบัติไว้ว่า “จงทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง ยกผลงานให้ความว่างทุกอย่างสิ้น กินอาหารของความว่างอย่างพระกิน ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวหัวใจ” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1976 : 230)

ท่านพุทธทาสจะมองว่าใครมี “ทรัพย์สมบัติ” คนนั้นก็ตกนรกทั้งเป็นทรัพย์สมบัตินั้น ผู้คนถือว่าเป็นสิ่งที่ต้องได้มา เป็นผลตอบแทนจากการทำงาน แต่ท่านพุทธทาสกลับบอกว่า การ “มี” นั้นหมายถึงทุกข์ เพราะมีด้วยอุปาทาน การมีความเห็นที่ถูกคือ ไม่มีตัวกูที่จะมี ทรัพย์สมบัติก็ไม่ถูกมี ผู้กินก็ไม่มี ของที่ถูกกินก็ไม่มี ไม่มีอะไรก็จะไม่ทุกข์เพราะสิ่งนั้นการเสนอแนวคิด เช่นนี้เท่ากับการฝืนความรู้สึกของทุกคนโดยทั่วไป จึงมักมีการกล่าวแย้งท่านท่านเองว่า “ไม่มีความเห็นแก่ตัว แล้วอะไรจะทำงาน อะไรจะเป็นเครื่องผลักดันให้ทำงานให้เป็นกำลังใจ ให้ทำงาน” ซึ่งท่านพุทธทาสตอบตามความเชื่อนั้นของท่านว่า ถึงอย่างไร “เรามีความหวัง มีความต้องการ มีอะไร (อย่างกำลังใจ) ได้ ด้วยสติปัญญา คือโดยไม่ต้องยึดมั่นถือมั่น (ได้)” ต้องไม่ลืมว่า “จิตนี้มันว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่เป็นประจำเป็นพื้นฐานความยึดมั่นถือมั่นเพิ่งมีมาเป็นครั้งคราว” ((Buddhadhasa Bhikkhu, 1976 : 229) การทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง หมายถึง ทำงานด้วยสติปัญญาบริสุทธิ์ โดยปราศจากความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวหรือเป็นไปเพื่อตัวตน-ของตน ท่านพุทธทาสได้ยกตัวอย่างดาร์วินหรือไอน์สไตน์ว่าทำงานค้นคว้าที่ยังประโยชน์แก่โลกได้ ก็เพราะรู้จักทำงานด้วยจิตว่างกล่าวคือท่านจะลืมตัวหมด เพิ่งคิดแต่กับงานที่ค้นคว้าอยู่อย่างเดียว

4. ตายเสร็จสิ้นแล้วในตัวหวัที่ ตาย ในที่นี้ ท่านพุทธทาสหมายถึง การดับไม่เหลือแห่งความทุกข์ความร้อน ก็คือเย็นสนิท ซึ่งโยงไปสอดคล้องกับความหมายของ นิพพาน ขณะเดียวกันก็ให้หมายถึงการตายของ ตัวกู-ของกู อย่างพระพุทธเจ้านั้น “ตายเสร็จสิ้นแล้วตั้งแต่วันตรัสรู้ที่ต้นโพธิ์คือพุดตรัสรู้ ตัวกู-ของกูท่านตายฉิบ เสร็จแล้วตั้งแต่วันนั้น” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1982 : 340)

หากย้อนกลับไปทบทวนมุมมองของท่านพุทธทาสถึงเรื่องปัญหานานาชนิดที่เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม ท่านกล่าวว่า ต้นเหตุสำคัญของปัญหาอยู่ที่ ตัวคนหนึ่ง, เกี่ยวกับหลักพุทธศาสนาหนึ่ง, ผลจากวัตถุนิยมหนึ่ง และการสอนธรรมะแต่ในส่วนทฤษฎีหนึ่งท่านแจ้งว่า ในเรื่องของคน เนื่องจากมีหลากหลายระดับหลากหลายความคิดอ่าน จึงจำเป็นต้องปรับวิธีการ เนื้อหาให้เหมาะสมเฉพาะกลุ่มๆ ไป ตัวหลักพุทธศาสนาซึ่งต้องมีไว้ครบกับคนทุกประเภท ทั้งพวกที่ยังยึดถือทำนองมีตัวตนกับพวกที่พอพร้อมที่จะถอนตนได้ ซึ่งกลุ่มหลังนี้มีน้อยและ “หลักพุทธศาสนาที่สอนให้ทำลายตัวกู-ของกูนี้ (ก็) สอนยาก” ทำให้คำสอนในพุทธศาสนาแยกเป็น 2 แบบ ซึ่งขัดกันอยู่ระหว่าง “มีตัว” กับ “ไม่มีตัว” ท่านคิดว่า “ปัญหาเรื่องสัสสตทิกฐิฐิแก้ไขไม่ได้มาแต่ครั้งพุทธกาล (ก็เลย) ต้องอนุโลมไป” แต่อย่างไรก็ตาม ท่านถือหลักตัวธรรมะจริง ๆ ต้องทวนหรือขัดหรือฝืนต่อกระแสของกิเลสเสมอไป” (Buddhadhasa Bhikkhu, 1979 : 37) ท่านยังกำหนดอีกว่า การมุ่งหวังความอร่อยที่เกินจำเป็นตามธรรมชาติ (ที่เนื่องมาแต่การยึดมั่นว่ามีตัวตน) คือการหลงติดอยู่ด้วยวัตถุนิยมและเป็นการสำคัญที่ยั่วให้คนเห็นแก่ตัว จนคิดเบียดเบียนตนเองผู้อื่น และธรรมชาติแวดล้อม ส่วนการสอนศีลธรรมก็สอนแต่ตัวทฤษฎี ปฏิบัติกลับไม่พูดกัน ทั้งท่านยังเชื่อว่า การรู้มันรู้เพียงแค่ว่าปฏิบัติได้และอย่าหลงผิด การปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ ต้องไม่ใช่เพิ่มทุกข์ หรือหวังนิพพานมิใช่หวังลาภสักการะ การรู้อย่างปรัชญาจะไม่นำไปสู่การปฏิบัติ ทั้งการปฏิบัติต้องก้าวพ้นพิธีรีตอง-ไสยศาสตร์และถ้าไม่มีเคล็ดหรือวิธีลัด การปฏิบัติก็จะงุ่มง่าม

หากประมวลรูปแบบ-เนื้อหาของแนวคิดจิตว่าง ความเข้าใจความเชื่อและการตีความหลักพุทธธรรมรวมถึงเจตนารมณ์และกลุ่มชนที่เล็งเป็นเป้าหมายของการเผยแผ่ธรรมของท่านพุทธทาสเข้าด้วยกันแล้ว จะเข้าใจได้ว่า จิตว่างเป็นการนำเสนอแนวปฏิบัติเพื่อการดับทุกข์อย่างเป็นระบบและมีเป้าหมายรองรับ กล่าวคือ จิตว่างถูกกำหนดรูปแบบ-เนื้อหาขึ้นจากพื้นฐานความเข้าใจความเชื่อในหลักพุทธธรรมของท่านผู้เสนอ รวมกับเจตนารมณ์ในอันที่จะประยุกต์ใช้พุทธธรรมให้มีผลจริงจางในความหมายของการเอื้อประโยชน์กับวิถีชีวิต แม้อย่างปฤชชนซึ่งโยงกลับไปสู่ปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม 4 ข้อที่กล่าวมาข้างต้น โยงไปถึงกลุ่มชนที่ท่านเล็งเลือกเป็นกลุ่มเป้าหมาย นำไปสู่การเสนอหลักคำสอนและการอธิบายต่างๆ (ที่เกี่ยวข้องด้วยพุทธธรรมผ่านการตีความใหม่) ที่สามารถประสานกลมกลืนเข้ากับจริตและระบับภูมิปัญญา ทั้งในวิสัยปฏิบัติของ

กลุ่มเป้าหมายด้วย

จากข้อความข้างต้นการวิจารณ์เนื้อหาของหนังสือ "จิตว่าง" โดยพุทธทาสภิกขุ สรุปทั้งในเชิงปรัชญา ศาสนา และการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ดังนี้

1. เชิงปรัชญาและศาสนา

ข้อดี

การอธิบายธรรมะอย่างลึกซึ้ง หนังสือได้นำเสนอแนวคิดเรื่อง "จิตว่าง" ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในพุทธศาสนา โดยเฉพาะในบริบทของพระนิพพาน (นิพพาน ปรมา สุนฺณํ) ทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงแก่นธรรมะได้ชัดเจน

เชื่อมโยงกับคำสอนของพระพุทธเจ้า แนวคิดเรื่องจิตว่างไม่ได้เป็นสิ่งที่พุทธทาสประดิษฐ์ขึ้นเอง แต่ได้รับการสนับสนุนจากพระไตรปิฎกและคำสอนดั้งเดิม

ข้อควรพิจารณา

การตีความที่แตกต่าง แนวคิดเรื่องจิตว่างอาจแตกต่างจากแนวปฏิบัติในพุทธศาสนาเถรวาทกระแสหลัก ทำให้บางคนมองว่าเป็นการปฏิบัติที่อาจไม่สอดคล้องกับประเพณีดั้งเดิม

2. เชิงวรรณศิลป์และการนำเสนอ

ข้อดี

ภาษาเรียบง่าย การใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ช่วยให้ธรรมะซึ่งมักถูกมองว่ายากและซับซ้อนกลายเป็นเรื่องที่สามารถเข้าถึงได้สำหรับคนทั่วไป

การสร้างแรงบันดาลใจ หนังสือสามารถกระตุ้นให้ผู้อ่านพิจารณาชีวิตของตนเอง และค้นหาความสุขจากการลดละกิเลส

ข้อควรพิจารณา

ความลึกซึ้งของเนื้อหา แม้จะมีความลึกซึ้งในทางธรรมะ แต่สำหรับผู้อ่านที่ไม่มีพื้นฐานทางพุทธศาสนา อาจต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมเพื่อทำความเข้าใจแนวคิดที่ลึกซึ้ง เช่น สุนฺณตา หรือ นิพพาน

3. เชิงการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

ข้อดี

การนำไปปฏิบัติได้จริง หนังสือเน้นการใช้จิตว่างในการทำงานและดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับชีวิตยุคใหม่ที่เต็มไปด้วยความเครียดและความเร่งรีบ

การเน้นสมดุลชีวิต: แนวคิดนี้ช่วยให้คนยุคใหม่มองหาความสงบในชีวิต โดยไม่จำเป็นต้องหลีกเลี่ยงจากโลกหรือหน้าที่ความรับผิดชอบ

ข้อควรพิจารณา

การปรับใช้ในชีวิตยุคใหม่ แม้แนวคิดจะมีคุณค่า แต่การนำไปใช้ในบริบทสังคมที่ซับซ้อน เช่น การแข่งขันในโลกธุรกิจ อาจต้องการคำแนะนำเพิ่มเติม

4. เชิงผลกระทบต่อพุทธศาสนา

ข้อดี

การฟื้นฟูและปฏิรูปพุทธศาสนา แนวคิดจิตว่างถือเป็นการนำเสนอธรรมะในรูปแบบที่ทันสมัย ช่วยให้พุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกับสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

การสร้างความเข้าใจใหม่ ช่วยเปิดมุมมองใหม่ต่อการปฏิบัติธรรม ที่ไม่จำกัดอยู่ในกรอบของพิธีกรรมหรือการปฏิบัติในวัด

ข้อควรพิจารณา

การถูกวิพากษ์วิจารณ์จากกลุ่มอนุรักษ์นิยม แนวคิดที่ดูเหมือนเป็นการปรับเปลี่ยนธรรมะ อาจไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่ผู้ที่ยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติดั้งเดิม

จึงสรุปการวิจารณ์ได้ว่าหนังสือ "จิตว่าง" มีจุดเด่นในเรื่องการนำเสนอธรรมะที่ลึกซึ้งในรูปแบบที่เข้าใจง่าย และสามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง อย่างไรก็ตาม การตีความและนำเสนอในลักษณะปฏิรูป อาจต้องการการอธิบายเพิ่มเติมสำหรับผู้ที่ยึดมั่นกับแนวทางดั้งเดิมของพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้สามารถเข้าถึงสาระสำคัญได้อย่างแท้จริง

บทสรุป

"จิตว่าง" ในบริบทของพุทธทาสภิกขุ ไม่ใช่การปราศจากความคิดหรือการไร้สติ แต่หมายถึงจิตที่ปราศจาก โลภะ (ความโลภ), โทสะ (ความโกรธ), และ โมหะ (ความหลง) ซึ่งเป็นกิเลสหลักสามประการที่รบกวนจิตใจของมนุษย์

จิตว่าง คือจิตที่ไม่ยึดติดในความเป็นตัวตน (อัตตา) หรือ "ตัวกูของกู" และมีสมาธิในหน้าที่การงานหรือกิจที่ทำ

โดยปรากฏหลักธรรมที่เป็นฐานของแนวคิดจิตว่าง ดังนี้

พุทธพจน์ “นิพพานํ ปรมํ สุขญญ” หมายถึง นิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่จิตปราศจากความยึดมั่นถือมั่นและกิเลสอย่างสิ้นเชิง

สุญญตา (ความว่าง) ไม่ได้หมายถึงความว่างเปล่าทางกายภาพหรือการไม่มีอะไรเลย แต่คือความว่างจากความยึดมั่นในตัวตน ความโลภ ความโกรธ และความหลง

จิตว่างกับการประยุกต์ใช้แนวคิดจิตว่างในชีวิตประจำวันได้ดังนี้

การทำงานด้วยจิตว่าง หมายถึงการทำงานโดยปราศจากอคติและความยึดมั่นในผลลัพธ์ การมีจิตที่สงบและจดจ่อกับปัจจุบันขณะ ช่วยให้สามารถทำงานได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

การวางจิตให้เป็นอิสระจากความคาดหวังหรือความยึดติด ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงในชีวิตได้อย่างมั่นคง

การตีความจิตว่างในเชิงปฏิรูปพุทธศาสนา ดังนี้

แนวคิดจิตว่างของพุทธทาสภิกขุถูกนำเสนอในลักษณะที่แตกต่างจากกระแสหลักของเถรวาท โดยมุ่งเน้นการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันและการเข้าถึงแก่นธรรมะโดยตรง การอธิบายจิตว่างในลักษณะนี้ถือเป็นการปรับปรุงและพัฒนาพุทธศาสนาให้เข้ากับยุคสมัยและบริบททางสังคม โดยเฉพาะในสังคมไทย

จิตว่างในฐานะเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม ดังนี้

จิตว่างคือภาวะที่จิตเป็นอิสระจากกิเลสและความทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา

การปฏิบัติให้เกิดจิตว่าง ต้องอาศัยสติ สมาธิ และปัญญา (ไตรสิกขา) เพื่อสร้างความสมดุลในชีวิตและนำไปสู่ความสงบสุขอย่างแท้จริง

จึงสรุปได้ว่าแนวคิด "จิตว่าง" ของพุทธทาสภิกขุ คือการนำธรรมะมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน โดยเน้นการลดละกิเลส ความยึดมั่นถือมั่น และความเห็นแก่ตัว เพื่อให้จิตสงบและสมดุล แนวคิดนี้ยังช่วยสร้างความเข้าใจใหม่ในพุทธศาสนาและทำให้การปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องที่เข้าถึงได้ง่ายขึ้นสำหรับคนในยุคปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- Buddhadasa Bhikkhu. (1976). *Periscope of Emptiness*. Surat Thani : Thammathan Foundation.
- Buddhadasa Bhikkhu. (1982). *The Dharmic of emptiness Complete edition*. Bangkok: Thammasapa.
- Buddhadasa Bhikkhu. (1986). *Practice guidelines in Suan Mokkhalaram*. Bangkok: Study and Practicegroup.
- Buddhadasa Bhikkhu. (1992). *The core of Buddhism*. Bangkok: Thammasapa,
- Buddhadasa Bhikkhu. (1995). *The Dharma assembly lectures on Tabula Rasa*. Bangkok: Arunwittaya.